

14 -17. YÜZYILLAR ARASINDA ANADOLU'YA GELEN TÜRK GÖÇLERİ VE ANADOLU'NUN DOĞUSUNDA MEYDANA GELEN DEMOGRAFİK DEĞİŞMELER

Mustafa ÖZDEMİR*

Öz: Anadolu, Asya ve Avrupa arasında köprü konumundadır. Dolayısıyla çeşitli kavimlerin göçlerine sahne olmuş ve çok sayıda uygarlığı bünyesinde barındırmıştır.

Başta Doğu Anadolu'nun üzerinde cereyan eden olaylar muhtasar olarak incelenmiş ve buna bağlı olarak da bölgenin demografik yapısı gözden geçirilmiştir. Ancak bölgenin 14 ve 17. yüzyıllar arasına ait nüfusla ilgili fazla araştırma yapılmadığından bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu yüzden bölgenin nüfusu ile ilgili verilen bilgiler bir tahminden öteye gidememektedir,

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu Bölgesi, Türk göçleri, nüfus, Türk boyları.

BETWEEN THE 14TH AND 18TH CENTURIES, TURKISH MIGRATION IN ANATOLIA AND CHANGES IN THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE EASTERN ANATOLIA

Abstract: Anatolia is a bridge between Asia and Europe. Consequently, it has witnessed the migrations of various tribes and incorporated with many civilizations.

Mainly, the events that took place in South Anatolia region were shortly reviewed and the demographic structure of the area was studied correspondingly. However, our knowledge of the population is limited as there is not much of survey in the region between 14th and 17th centuries. Therefore, the information given about the region is just an estimation.

Key Words: East Anatolia Region, Turk Migrations, population, Turk Tribes.

Göç ve Demografik Yapı İlişkisi

Toplumların bilincinde derin izler bırakan göç, insanın tarihiyle birlikte başlar ve insanlığı var oldukça da devam edecektir. Dolayısıyla yeryüzünde hayatın dağılımını belirleyen ve doğal ortamı şekillendiren bir olgudur. Ayrıca, toplumsal değişimlerin de önemli unsuru

Geliş tarihi: 25. 02. 2017

Kabul tarihi: 31. 03. 2017

*. Eğitimci.

olması nedeniyle din, dil, kültür, etnik ve demografik unsurları beraberinde taşıyarak farklı coğrafyalarda yeni siyasî ve idarî örgütler, kültürler, etnik yapılar ve yeni toplumların doğmasına neden olan önemli bir etkidir.

Göç yollarının üzerinde bulunan Anadolu coğrafyası, stratejik önemi nedeniyle büyük güçlerin sahip olma arzularını hep ön planda tutmuş ve bölge, tarihi süreç içerisinde çok sayıda devletlerin kurulduğu ve devletlerin ortadan kaldırıldığı bir mekân olmuştur. Bu yüzden olacak ki, yapılan yeni arkeolojik kazı ve araştırmalar neticesinde farklı kültürler ortaya çıkmakta ve Anadolu'nun tarihini biraz daha aydınlatmaktadır.

Anadolu'da son ve büyük mücadele Türklerle Bizanslılar arasında yaşanmıştır. Türklerin Bizanslıları 1071 yılında yenilgiye uğratması neticesinde iki yüz yıl boyunca Asya'dan Anadolu'ya gelen Türk göçleri bölgenin demografik yapısını Türkler lehine değiştirmiştir.

Bizanslıların, Malazgirt Savaşı'nda aldıkları yenilgi sonucunda Türklerin karşısına çıkaracakları askerî güçleri kalmayınca, Türkler de savunmasız bir durumda bulunan Anadolu'ya sadece orduları ile değil, millet olarak gelmeye başladılar. Asya'dan batı istikametinde gelen yoğun Türk göçleri Anadolu'nun kalıcı olarak Türk yurdu olmasının başlangıcını oluşturmuştur.

Asya'dan Anadolu'ya Göçler

Elbette ki Anadolu'nun Türk vatanı olması kısa sürede sağlanmamıştır. Etnik ve demografik yapısının değişmesi birkaç asrı bulmuştur. Bir yandan Türk Beyleri fetih hareketlerini sürdürürken, diğer yandan da Türk boyları yoğun göç dalgaları hâlinde Kafkasya'dan ve Hazar Denizi'nin güneyinden sel gibi Anadolu'ya akıyordu.¹

13. yüzyılın sonlarında 60.000 hanelik bir grup Sürmeli-Aras havalesinde, 60.000 hanelik başka bir grup Bayburt, Erzincan ve Antep'e kadar yayılmıştı. 1261 yılından önce Denizli bölgesinde 200.000, Kastamonu yöresinde 100.000, Kütahya-Karahisar arasında 30.000 çadır ahalisi bulunuyordu.²

Konuyla ilgili olarak Müslüman coğrafyacı *İbn Fazlullah el-Ömerî* (1301-1349), *Mesalikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr* adlı eserinde de Batı Anadolu'da Türkmen oymaklarının nüfusunu tahmin

1. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 7-13,

2. Osman Turan, *age.*, s. 303-304.

Hane kavramı: Ev, konut anlamına gelmekle birlikte burada bir evde kaç kişinin yaşadığını belirtir. Hanede yaşayanların kat sayısı konusunda farklı görüşler ileri

edebilmemiz açısından önemli bilgiler vermektedir. *İbn Fazlullah el-Ömerî*; Germiyan Beyi'nin 40.000 askerinin bulunduğu ve savaş zamanlarında ise 200.000 asker çıkarabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, Hamid ilinin 15.000 atlı ve bir o kadar yaya, Kastamonu'nun 25.000, Bursa'nın 40.000, Nif'in* 8.000 atlı, Manisa'dan 10.000 atlı, Birgi'den** 70.000 atlı, Foça'dan 100.000'den fazla, Antalya'dan 8.000 atlı, Karasar'dan*** 1.500 atlı, Ermenek'ten 25.000 atlıya yakın asker çıkardığını ifade etmektedir.³

Bu bilgiler göz önüne alındığında 14. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Batı Anadolu'daki Türk nüfusu hakkında bir tahminde bulunmak mümkündür.

Aralıksız doğudan Anadolu'ya akan Türkler; Erzincan'dan Kütahya'ya kadar uzanan Orta Anadolu'da, Batı Anadolu'nun dağlık bölgelerini aşarak Ege sahillerinde, Ilgaz ve Canik Dağlarını aşarak Karadeniz sahillerinde, Torosları aşarak Çukurova'da ve Akdeniz sahillerinde, kısaca Anadolu'nun her köşesinde görüyorlardı. Böylece, yüzbinlerle ifade edilen çadır ahalisi o sırada az nüfuslu olan Anadolu'nun etnik yapısını değiştirmiş ve Türk nüfusu yerli nüfustan daha baskın bir duruma gelmişti.⁴

sürülmüştür. Hüseyin Özdeğer 2.5-3; J. C. Russel 3.5; M. A. Cook 4.5; F. Braudel 4.4-5; Ömer Lütfi Barkan ve Nejat Göyünç 5; Bruce Mc Gowan 6; Faruk Sümer ise 7 rakamını hane halkı kat sayısı olarak esas almışlardır. Bizim yazımızda ise 5 kat sayısı esas alınmıştır. (Nejat Göyünç, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S. 32, 1979, s. 332-333)

*. **Nif (Kemalpaşa)**: Selçuklu Beylerinden Saruhan, 1313 yılında Manisa ve çevresini aldıktan sonra eski Türk geleneği gereğince beyliği kardeşleri arasında paylaştırmıştır. Kendisi Manisa'da otururken, kardeşi Çuğa Bey'e Demirci ve yöresinin idaresini, Diğer kardeşi Ali Bey'e de Nif (Kemalpaşa)'in idaresini vermiştir. Yöre 1390 yılında da Osmanlı Devleti yönetimine geçmiştir.

** **Birgi**: İzmir'in Ödemiş ilçesinin bir mahallesi. 13. ve 14. yüzyıllarda Aydınoğulları Beyliği'ne başkentlik yapmıştır. 1426'da ise Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarına dahil oldu.

*** **Karasar (Karahisar)**: Afyon'un da içerisinde bulunduğu bölge, vezir Sâhib Ata Fahreddin Ali denetimine verilmiş ve 1275 yılında Afyonkarahisar'da kurulan Sâhib Ataoğulları Beyliği'nin başkenti olmuştur. 1341 yılında Germiyanogulları Beyliği topraklarına katılan kent, 1390 yılında Osmanlı egemenliğine, 1402 Ankara Savaşı sonucunda ise Afyonkarahisar tekrar Germiyanogullarının eline geçmiştir. II. Yakub Bey'in vasiyeti üzerine yerleşim 1429 yılında yeniden Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır.

3. Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, 1991 Ankara, s. 192-203.

4. Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Ankara 2006, c. 1, s. 135.

Anadolu'nun etnik yapısının değişime uğramasında ve hızlanmasında sosyal ve ekonomik sebepler de önemli rol oynamıştır. Türklerin kalabalık gruplar hâlinde Anadolu'ya yayılmaları, Hristiyan yerleşim yerlerinin aralarındaki her türlü iletişim bağlarını koparınca yerli halklar tedirgin olmuş, dolayısıyla da bir ümitsizliğin içine düşmüşlerdi. Bu karmaşa ortamında kendilerini baskı altında hisseden Bizanslılar ise Batı Anadolu'ya doğru göç etmek zorunda kaldılar. İmparator Mihael de Pont bölgesindeki tebaasının bakiyelerini batıya naklettirdi. Doğu Anadolu Bölgesi'nde birçok köy, kasaba ve kentler boşaldı. Türkler de hiçbir zorlukla karşılaşmadan boşalan bölgelere gelip yerleştiler.⁵ Yerlerini terk etmek istemeyen Hristiyanlar ise geleceklerini güvence altına alabilmek, yerlerini ve yurtlarını kaybetmemek için bir yandan ihtida ederlerken diğer yandan da Türklerle kız alış-verişinde bulunarak akrabalık bağları tesisi ediyorlardı. Bu durum zamanla onların çocuklarının ve torunlarının kültürel ve etnik açıdan Türkleşmesine yol açıyordu. Hatta, 15. yüzyılda Anadolu'da herkes Türkçe konuşuyordu. Hristiyan halk bile Grekçeyi daha anlamaz olmuşlardı.⁶

Oğuz Türklerinin *Bozok* grubunu teşkil eden 12 Oğuz boyu Anadolu'nun kuzey kesimlerini, *Üçok* grubunu teşkil eden 12 Oğuz boyu ise Anadolu'nun güney kesimlerini yurt tutmuştu. Ancak nüfus yoğunluğu her yerde aynı değildi. Yoğunluğu fazla olan Selçuklu ailesinin mensup olduğu *Kınık* boyudur. Yoğunluk bakımında ikici sıradaki boylar *Afşar*, *Bayındır* ve *Kayı* boyları; *Bayad*, *Çepni*, *Döger*, *Iğdır*, *Salur* boyları ise üçüncü sırayı almaktaydılar. Anadolu'nun fethinde önemli rol oynayan *Yıva* boyu ve diğer boylar ise dördüncü derecede yer alıyordu.⁷

Belirtilen göçler sırasında Anadolu'ya sadece Oğuz Türkleri gelmedi. Kara Koyunlular, Ak Koyunlular, Ağaç-erleri, Karluklar, Halaçlar, Kıpçaklar, Kanklılar ve Uygurlar gibi diğer Türk oymakları da geldiler. Gelenler bunlarla da sınırlı değildi. 1242 yılında Moğolların Erzurum'u alıp Sivas ve Kayseri'yi yağmaladıktan sonra Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollara tabi bir duruma düşünce Moğol işgal kuvvetleri ve değişik zamanlarda çok sayıda Moğol kabilesi de Anadolu'ya geldi ve Sivas'tan Kütahya'ya kadar Orta Anadolu'nun çeşitli yörelerine yerleştiler. *Bisvut*, *Samagar*, *Çaykazan*, *Barımbay*, *Caungar*, *Tos*

5. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 39.

6. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız Moran), İstanbul 1994, s.149, 155, 156, 159, 214, 318.

7. Mükrimin Halil Yinanç, *age.*, s.135.

Bugalar, Kara Tatarlar gibi benzer adları taşıyan 52 Moğol boyunun varlığından söz edilmektedir.

Harzem Şahlar Devleti'nin Moğollara yenilmesiyle devlete tabi boy ve oymakların bir bölümü ve Celaleddin Harzem Şah'ın askerlerinin bakiyeleri de Anadolu'ya gelip yerleştiler. Sayısal olarak kesin bir rakam verilmemekle birlikte Anadolu'daki Moğolların 100 bin çadır ahalisine yakın olduğu belirtilmektedir.⁸ Ayrıca, bazı İran kökenli kabileler de Anadolu'ya göç ettiler. Anadolu kültüründe önemli rol oynayan İranlı sanatkarlar, bilim adamları, tacirler ve din adamları da Anadolu'ya gelenler arasındaydı.⁹

Anadolu'ya gelen Türkler, daha önce yaşadıkları coğrafi şartlara uygun yerleri yurt tutmak istemişler; ancak bunun sonucunda büyük grupların oluşması ve ileride devlete sorun çıkarma ihtimali göz önünde bulundurularak büyük gruplar küçük gruplar hâlinde farklı bölgelere yerleştirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan tahrirlerde Anadolu'nun her yerinde 24 boya mensup oymaklara ait yer isimleri bunu göstermektedir.¹⁰

Bu ilk göçlerden itibaren 200 yıl Anadolu'ya Türkistan'dan göçler sürekli gelmeye devam etti. Gelenler arasında dikkati çeken 13. yüzyılın ortalarında Moğolların baskısı ve katliamlarından kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmen göçleridir. Bunların en önemlilerinden iki kardeş ulus olan Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Türkmenleridir. Kara

8. Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi I, Ankara 1969, s. 115 vd.

9. Mükrimin Halil Yinanç, *age.*, s. 135; F. Sümer, *agm.* s.6; A. Zeki Veldî Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul 1981, s.215.

10. Mükrimin Halil Yinanç, c. 1, s. 134-135; Claude Cahen, *age.*, s. 306-307.

16. yüzyılda Anadolu'da *Kayı* adında 86 köy, 7 ekinlik; *Bayad* adında 35 köy, 6 ekinlik; *Kara-Evli* (Kara-böhlük) adında 7 köy; *Yazır* adında 21 köy, 3 ekinlik; *Döğer* adında 13 köy, 3 ekinlik, 1 nahiyeye; *Dodurga* adında 22 köy, 2 nahiyeye; *Avşar* adında 71 köy, 14 ekinlik, 1kaza; *Kızık* adında 26 köy, 2 ekinlik; *Beg-Dili* adında 21 köy, 2 ekinlik; *Karkın* adında 52 köy, 9 ekinlik, 1 yaylak; *Bayındır* adında 45 köy, 6 ekinlik, 1 nahiyeye; *Peçenek* adında 4 köy; *Çavuldur* adında 20 köy, 1 ekinlik; *Çepni* adında 38 köy, 3 ekinlik, 2 nahiyeye; *Salur* adında 51 köy, 5 ekinlik; *Eymür* (Eymir) adında 71 köy; *Ala-Yundlu* adında 27 köy, 2 ekinlik; *Yüreğir* (Üreğir) adında 38 köy, 4 ekinlik, 2 nahiyeye; *İğdir* adında 38 köy, 4 ekinlik, 1 nahiyeye; *Bügdüz* adında 19 köy, 3 ekinlik; *Yıva* adında 16 köy, 2 ekinlik, 1 nahiyeye; *Kınık* adında 74 köy, 7 ekinlik; toplam 793 köy, 82 ekinlik, 10 nahiyeye, 1 kaza ve 1yaylak tespit edilmiştir. (F. Sümer, Oğuzlar, s.423-460)

Bugün ise 46 *Kayı*; 53 *Avşar*; 51 *Kınık*; 38 *Eymür*; 88 *Kargın-Karkın*; 37 *Bayındır*; 18 *Salur*; 10 *Yüreğil-Yüreğir*; 25 *Çepni*; 23 *İğdir*; 43 *Bayat*; 3 *Alayuntlu*; 27 *Kızık*; 18 *Yazır*; 16 *Dodurga*; 9 *Beydili*; 3 *Bügdüz*; 8 *Çavuldur*; 4 *Döğer*;

Koyunlular, Fırat ve Dicle Nehirlerinin yukarı vadilerini; Kara Koyunlular ise Azerbaycan, Harput ve Diyarbakır arasını yurt tuttular.¹¹

Bu göç akınından sonra Anadolu'nun nüfusunda bir artışın olup olmadığı konusundaki bilgiler tahminden öteye gitmemektedir. Çünkü doğudan Anadolu'ya gelen göçlerin aksine batıdan da Rumeli'ye göçler gidiyordu. Gönüllü göçlerin dışında Osmanlı Devleti Dönemi'nde devlete sorun çıkarıcılar zorla sürgün edildiği gibi Moğol istilasından ve Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un önünden kaçan gruplar da Rumeli'ye göç ettiler. Böylece Rumeli Anadolu'nun bir devamı mahiyetini aldı. 1520-1535 yılları arasında Osmanlılara ait Avrupa topraklarında toplam 1.037.799 hanenin 194.958 hanesi Müslümanlara ait idi. Bu hanelerde 974.790 Müslüman nüfus bulunuyordu.¹²

Doğu Anadolu'nun Demografik Yapısını Etkileyen Bazı Olaylar

Malazgirt Savaşı'ndan sonra İran ve Azerbaycan üzerinden batı istikametinde Anadolu'ya gelen göçler 14. yüzyıldan sonra bu göçler aksi istikamette başta Doğu Anadolu Bölgesi olmak üzere Anadolu'dan İran'a doğru yapılmaya başlandı. Bu göçlerin ilki Moğolların Diyarbakır valisi Uyrat Ali Padişah'ın İlhanlı Hükümdarı Arpagaun'u yenmesi ve iktidarı ele almasının ardından Güney Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu'daki kalabalık Türk ve Moğol toplulukları İran'a gittiler. Bunu Anadolu'nun umumi valisi Şeyh Hasan yönetimindeki diğer Türk ve Moğol toplulukları takip etti. Bu göçlerin en kalabalığı ise Çobanlı Şeyh Hasan ve Düzmece Demirtaş'ın Orta Anadolu'dan İran'a götürdükleri topluluktu.¹³

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Türk nüfusunun azalmasında Timur'un, Anadolu'ya yaptığı seferlerin de etkili olduğu görülmektedir. Timur'un 15. yüzyılın başlarında Anadolu'ya yaptığı seferler sırasında Müslümanların mallarına zarar veren, yol kesen bir şaki olarak nitelendirildiği, Yıldırım Bayezid'e sığınan Kara Koyunlu Beyi Kara Yusuf'u

5 **Karaevli**; 9 **Peçenek** köyü vardır. (*Köylerimiz*, 1 Mart 1968 gününe kadar, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara 1968)

11. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu, Kara Koyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 180-189.

12. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1953-1954, s. 213 vd; L. Kayapınar / Y. Ayönü, 14 ve 15. *Yüzyıllarda Anadolu'ya ve Balkanlara Türklerin Göçü*, İstanbul 2015, s. 23 vd.

13. İsmail Aka, *Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı*, Türkler, Ankara 2002, c. 6, s. 839 vd; Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde*

Yıldırım Bayezid'ten ya onu öldürmesini, ya kendisine teslim edilmesini ya da Osmanlı ülkesinden çıkarılmasını istedi. Durumdan haberdar olan Kara Yusuf, kendisini güvende hissetmeyip kuvvetleriyle birlikte Anadolu'yu terk etmek zorunda kaldı. Irak'taki Hille'ye giderek orada ikamet etmeye başladı.¹⁴ Kara Yusuf'u orada da rahat bırakmayan Timur, Anadolu Seferi'nden dönüşü sırasında Bingöl'e geldiği zaman torunu Ebu Bekir'i bir orduyla Kara Yusuf'un üzerine gönderdi. Yapılan savaşta Kara Yusuf yenilerek Suriye'ye kaçıp Şam Kalesi'ne sığındı.

Hiç şüphesiz Timur'un Kara Koyunlu Türkmenlerine karşı takındığı tavır, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bu oymağa mensup çok sayıdaki Türkmen gruplarının bölgeyi terk etmelerine sebep oldu. Ayrıca, Timur, Anadolu Seferi'ni tamamlayıp ülkesine dönerken beraberinde 40.000 çadır ahalisini zorla yerlerinden yurtlarından ayırarak Maverünnehir boylarına götürüp yerleştirdi. *Kara Tatarlar* diye adlandırılan ve Anadolu'da doğup büyüyen bu insanlar rahat bir hayat sürüyorlardı. Bu yüzden götürülürken çoğu kaçma teşebbüsünde bulunmuşlar, ancak kaçmaya yeltenenlerin hepsi yakalanarak ölümle cezalandırıldılar. İspanyol elçisi Clavijo, Damgan'ın dışında gördüğü kafatasından yapılmış kulelerin bu zavallı insanlara ait olduğunu söylemiştir. Kara Tatarların Anadolu'da kalanlarını ise Çelebi Mehmet, Rumeli'ye göçürmüş ve 15 -16. yüzyıllar arasında ise Anadolu'da pek azı kalmıştı.¹⁵

Diğer yandan 12. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın başlarına kadar geçen süre içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki çeşitli boy ve ulusların birbirlerine üstünlük sağlamak amacıyla girdikleri

Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1992, s. 4-5; *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilât-ı Destanları*, İstanbul 1980, s.145-156

14. Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, Ankara 1992, s. 63 vd.

15. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 165.

Timur, Anadolu'daki Kara Tatarlara; "Geçmişteki melikler, padişahlar sizin büyük babalarınızı o memleketlerden buraya getirdiler, siz çok zamandan beri gurbette yaşıyorsunuz, bugün bizim atıfet ve mürüvvetimiz sayesinde "*Hubbül vatan min-el iman*" hadisini eba ve ecdadınızın makar ve vatanınıza dönünüz, ömrünüzün bakiyesini bizim inayetimizin sayesinde emnü aman içinde geçiriniz." dedi. Onlar da buna razı ve minnettar oldular ve ubudiyet makamında; "Biz Emir hazretlerine muti ve münkadız, bu merhamet ve inayetine mazhariyetle kendimizi mes'ut ve bahtiyar sayarız, bizim için sizin sayenizde, uzun müddet gurbette kaldıktan sonra, karılarımız, çocuklarımız, hısım ve akrabamızla, mallarımız ve mülklerimizle tekrar yine salimen ve müreffehen vatanımıza dönmekten daha büyük bir saadet olur mu?"(Nizameddin Şâmî, *Zafername*, Ankara 1987, s. 328-329).

Clavijo'nun ifadesine bakılırsa durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılmaktadır.

mücadeleler bu bölgedeki nüfusun azalmasına sebep olan bir başka faktördür. Bu tarihler arasında Mengüçlüler, Artuklular ve Danişmendliler; Eretnalılar ile Erzincan Emirliği; Timur ile Osmanlılar ve Kara Koyunlular; Osmanlılar ile Erzincan Emirliği; Kara Koyunlular ile Ak Koyunlular ve Safevîler; Safevîler ile Osmanlılar arasındaki mücadeleler çok sayıda insanın ölmesine ve çoğunun da yerlerini ve yurtlarını terk etmelerine sebep oldu.¹⁶ Özellikle Kara Koyunlu Türkmenleri Beyi Kara Yusuf ile Ak Koyunlu Türkmenleri Beyi Kara Yülük Osman zamanında bu iki kardeş ulusun düşmanca rekabetleri yüzünden kentler harabeye döndü, köy ve kasabaların çoğu da boşaldı. Tarihin ender yetiştirdiği bu iki mücadele adamının birbirlerine karşı takındıkları düşmanca tavır, Anadolu Türklüğü için bir talihsizlikti. Çünkü her vuruşmalarında arkalarında binlerce ölü ve binlerce yaralı bırakıyorlardı. Bir keresinde Erzurum'a gelen Çağatay ordusu, bu iki ulusun savaştıkları alanı görmüşler ve gördükleri manzara karşısında dehşete düşen Çağatay askerleri, Kara Koyunluları yakından takip etme cesaretini gösterememişlerdir.¹⁷ Bu savaşın yapıldığı alanı yakından gören İbn Battûta da durumun vahametini, "*Irak hükümdarının hükmü altında bulunan bu şehir geniş bir alana yayılmıştır, ama iki Türkmen grubu arsında baş gösteren uzun savaşlar yüzünden her yan harap olmuştur.*"¹⁸ ifadesiyle doğrulamaktadır.

Ak Koyunlular ile Kara Koyunlular arasındaki savaşların çoğunu Kara Koyunlular kazanmış, ancak Ak Koyunlu Beyi Kara Yülük Osman da Urfa'yı Döğer boyundan; Kemah'ı Timur'un muhafız bıraktığı Şemseddin'den; Erzincan'ı ve dolaylarını Mutahharten'in torunu Yâr Ali'den; Çemişgezek'i Pir Hüseyin'den; Harput'u Dulkadir Oğullarından; Erzurum'u Kara Koyunluları valisi Pir Ahmet Bey'den ve Martın'i de Artuklu Prensi Melik Salih Ahmet'ten almıştır. Ayrıca üç yüz kadar da savaşa katılmıştır.¹⁹

Kara Yülük Osman Bey'in, Kara Koyunlu İskender Bey ile Erzurum'da yapmış oldukları bir savaş sırasında ölmesiyle birlikte

Bu anlatılanlara bakılınca Kara Tatarların ülkelerine gönüllü olarak atalarının yurduna döndükleri belirtilmektedir. Ancak, gitmek istemeyen Kara Tatarların uğradığı katliamlara bakılınca durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılmaktadır.

16. Mükrimin Halil Yinanç, *Ak Koyunlular*, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, c. 1, s. 253-267.

17. F. Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 137

18. Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, İstanbul 2004, c.1, s. 418.

19. Mükrimin Halil Yinanç, *Ak Koyunlular*, MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, c. 1, s. 257-258.

oğulları arasında iktidar mücadelesi baş gösterdi. Bir yandan birbirleriyle mücadelelerini sürdürürlerken, diğer yandan da Kara Koyunluların saldırılarına karşı koymaya çalışıyorlardı. Nihayet Kara Yülük Osman Bey'in torunu Uzun Hasan (1423-1478) bütün Ak Koyunlu beylerini egemenliği altına aldıktan sonra, Kara Koyunluları da ortadan kaldırarak bölgede istikrarlı bir yönetim kurdu.²⁰

15. yüzyılın başlarında siyasi faaliyetlerini artıran Ak Koyunlu Türkmenleri, Doğu Karadeniz Dağlarından Suriye'ye kadar olan bölgeyi hâkimiyetleri altına aldılar. Doğu Anadolu'da Dersim dâhil en ücra köşelere girerek Türk aşiretlerini yerleştirdiler. Böylece Doğu Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynadılar. Ancak 1467 yılında Ak Koyunlu Beyi Uzun Hasan, Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ı mağlup edip Kara Koyunlu topraklarını ele geçirmesi ve ardından da Diyarbakır yerine Tebriz'i başkent yapması Doğu Anadolu'nun Türkleşmesi açısından olumsuz sonuçlar doğurmasına sebep oldu. Çünkü Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu'daki birçok Türk boy ve oymaklarını beraberinde İran'a götürdü ve götürdüğü bu insanlara ülkesinin muhtelif bölgelerinde toprak vererek onların İran'da sürekli ikamet etmelerini sağladı. Dolayısıyla Doğu Anadolu Bölgesi'ni az nüfuslu bir bölge konumuna düşürdü.²¹

Anadolu'yu nüfus bakımından olumsuz etkileyen bir başka faaliyet ise Uzun Hasan'ın Cihanşah'ı yenmesinden az önce Safevi Tarikatı şeyhi Cüneyd'in Anadolu'da yaptığı Şiilik propagandasıdır. Cüneyd, Anadolu'yu gezerek düşüncelerini Anadolu'nun her tarafına yaydı ve etrafında da on bin kadar Şiiliği benimseyen taraftar topladı. Taraftarlarını İran'a göç edecek konuma getirdi ve sonraki yıllarda yapılan propagandaların semeresi görüldü. Taraftarlar içinde Şeyh Bedreddin'in müritlerinden olanlar bile vardı. Bu kalabalık insan kütlesi Erdebil'e gitmeye ve şeyhleri için her fedakârlığı yapmaya hazırıldı.*

Uzun Hasan'ın ölümünden sonra Akkoyunlu şehzadeleri emsalsiz bir biçimde taht kavgalarına tutuşunca, Ak Koyunlu Devleti bir kaos ortamına sürüklendi. Cüneyd'in torunu İsmail (Şah İsmail) bunu fırsat bilerek saklandığı Gilan'dan Erzincan'daki Saru Kaya yöresine geldi

20. İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı Erzincan Kazası*, Ankara 1990, s. 6.

21. Faruk Sümer, *15. Asırdan İtibaren Anadolu'dan İran'a Vukubulan Göçler*, Türk Yurdu, Ankara 1954, S. 1, s. 38-39; Çetin Varlık, *Ak Koyunlular*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. 8, İstanbul 1992, s. 428.

*. Bazı kaynaklarda, İsmail'in davetini alan ve evlenmek üzere olan Şiilik yanlısı gençler gerdeğe girmeden İsmail'in emrine uyarak Erzincan'a gitmişler. Bir başka rivayette ise Sünnilerin, "*Bunca zahmet çekip Erdebil'e gideceğinize Medine-i*

ve her tarafa haberciler göndererek Şiilik yanlılarını yanına davet etti. Kısa zamanda İsmail'in etrafında yedi bin mürit toplandı ve İsmail de bu müritleriyle Seyhun'dan Fırat'a kadar uzanan Ak Koyunlu kalelerini bir bir alarak aynı topraklar üzerinde Safevî Devleti'ni kurdu.²² Ama, ne yazık ki Ak Koyunlulara karşı çok acımasızca davrandı. Ak Koyunlu devletine bağlı olan taraftarları ve dedesi Uzun Hasan'ın soyundan olan insanların hepsini öldürttü. Bu durumu gören ve kendilerini güvende hissetmeyen birçok Ak Koyunlu Beyi, aileleriyle birlikte Memlûklülere ve Dulkadır Beyliği'ne sığınarak İran'ı ve Doğu Anadolu Bölgesi'ni terk ettiler. Sonraki yıllarda ise hepsi Osmanlı tebaası olup çeşitli yörelere dağıldılar.²³

Durumdan haberdar olan Anadolu'daki Şiilik yanlısı köylüler ve göçebe oymaklar, kısım kısım İran'a göç etmeye başladılar. Bu zamanda meydana gelen *Şahkulu İsyanı** nedeniyle de Antalya'nın Teke yöresinden on beş bin atlı da aileleriyle birlikte İran'a gitti. Bütün bu göçlerden sonra İran, Anadolu'nun bir devamı hâline geldi.²⁴

Anadolu'dan, arkası kesilmeyen göçler neticesinde Safevî ordusunda *Avşar, Dulkadırlı, Kaçar, Rumlu, Ustaçlı, Tekelü, ve Şamlu* kabileler ilk sırayı alırken; *Arapgırlü, Bayat, Bayburtlı, Çepni, Hınıslu,*

Münevvere'ye gidip Resulullah'ı ziyaret etseniz." sözlerine karşılık, "*Biz ölüye gitmeyiz diriye gideriz."* cevabını verirler. (Faruk Sümer, *15. Asırdan İtibaren Anadolu'dan İran'a Vukubulan Göçler*, s. 39, 40.)

Cüneyd'in yaptığı propagandaların Anadolu insanını ne kadar derinden etkilediği oldukça ilginçtir.

22. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1999, c. 3, s. 345; Faruk Sümer, *agm.*, s. 39.

23. Mükrimin Halil Yinanç, *Akkoyunlular*, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, c.1, s. 263; İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osmân VIII. Defter 124b*, (haz. Ahmet Uğur) Ankara 1997, s. 276.

"Angiolello, İsmail'in Tebriz'e girdiğinde din adamları, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere pek çok insan öldürdüğünü, savaşta ve Tebriz'de yirmi bin kişiden fazla insanın telef olduğunu söylemekte ve hatta anasının bile hayatına son verdiğini yazmaktadır."

"Kemal Paşazade de Şah İsmail'in Tebriz'de Ak Koyunlu oymağından kırk elli bin kişiyi kılıçtan geçirdiğini ve kendisini fena itikad ve zulümden menetmeye çalışan anasına kızıp onu öldürdüğünü söyleyerek Angiolle'o'yu teyideder." (Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Dip not: 37, s. 24)

* **Şahkulu İsyanı:** Şah İsmail'i kurtarıcı olarak kabul eden Safevî Tarikatı mensuplarının 1511 yılı Nisan ayında Şahkulu önderliğinde II. Bayezid zamanında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirilen isyan. Bu tarikatın mensupları kendilerini o kadar gizlemişlerdi ki devletten para yardımı bile almışlardı.

24. İsmail Aka, *agm.*, 839; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 145.

İspirli, Turgutlu ve Varsak gibi kabileler ise orduda ikinci sırayı alıyordu.²⁵

17. asra kadar devam eden bu göçler Doğu Anadolu nüfusunu çok azaltmış ve Türk halkının kuvvet ve kudretten düşmesine ve sarsılmasına neden olmuştur.

Osmanlı Hükümdarı II. Bayezid, tebaasının İran'a göç etmesi karşısında bu göçleri önleyecek bazı tedbirler almak zorunda kaldı. Çünkü, gidenlerden alınan vergiler, devlet hizmetinde bulunanlara ve dinî müesseselere tahsis ediliyordu. Arkası kesilmeyen göçlerden dolayı devlet büyük vergi kayıplarına uğramış ve devlet hizmetinde bulunan görevliler ücretlerini alamaz olmuşlardı.

Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler karşısında Şah İsmail, II. Bayezid'e bir mektup göndererek tarikat mensuplarının İran'ı ziyaretlerine mâni olunmamasını istedi. II. Bayezid de verdiği cevapta gidip geri dönecek olanlara müsaade edileceğini Şah İsmail'e bildirdi. Ancak Şah İsmail, devletini hem güçlendirebilmesi ve hem de iktidarını devam ettirebilmesi için Anadolu'daki müritleriyle münasebetlerini sürdürmesi ve onların sayısını çoğaltarak İran'a götürmesi gerekmekteydi. Çünkü, İran'da yaşayan halkların ekserisi Sünni idiler. Şah İsmail'in bu insanlara Şiiliği zorla kabul ettirmesi ve karşı koyanları da acımasızca öldürmesi, kendisini İran'da sevilmeyen ve hatta nefret edilen bir lider konumuna düşürmüştü.²⁶ Dolayısıyla böyle bir tebaa ile iktidarını sürdüremeyeceğini ve şeyhi bulunduğu tarikatın da akamete uğrayacağını sezmiş olmalı ki, Anadolu'da kendi inancına bağlı olan insanlara şiddetle ihtiyaç duyuyordu. O sırada Osmanlıların aldığı tedbirler de etkili olmayınca Anadolu'dan İran'a göçler önceden olduğu gibi aynı hızla devam etti.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusunun azalmasına neden olan bir başka etken ise Yavuz Selim'in 1514'te İran Seferi'ne çıkmadan önce Şah İsmail'in tarafına geçen ve ayaklanma teşebbüsünde bulunanların bir listesini yaptırarak bazılarının idam ve bazılarının da hapsedirmesi sonucunda Şiî grupların önemli bir bölümünün bölgeyi terk ederek İran'a gitmesidir.²⁷

25. Faruk Sümer, agm., s. 41; Fahrettin Başer, *Safevîler*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1992, c. 9, s. 540.

26. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 25 vd.

27. İ. H. Uzunçarşılı, age., s. 257 vd.

Yavuz Sultan Selim'in Şiiler hakkında takındığı olumsuz tavır nedeniyle bazı kaynaklarda kırk bin kişiyi idam ettirdiği belirtilmektedir. Ancak bu rakamın abartılı

Kısacası Doğu Anadolu Bölgesi, ardı arkası kesilmeyen silahlı mücadeleler neticesinde sürekli olarak nüfus kaybına uğramıştır. Bölge 1514 yılında Osmanlı Devleti yönetimine geçtiği zaman kentler harabeye dönmüş, köy ve kasabaların birçoğu boşalmış ve her taraf ıssız ve harap bir hâldeydi.

Vilayet, Sancak, Kaza, Nahiye ve Köylerin Nüfusu

12 ve 17. yüzyıllar arası başta Doğu Anadolu Bölgesi Olmak üzere Anadolu'da sürekli bir nüfus hareketliliği söz konusudur. Bu hareketlilik nüfus bakımından bazen Anadolu'nun lehine bazen ise aleyhine olmuştur. Ancak kesin olarak bilinen bir şey varsa o da belirtilen yüzyıllar arasında Anadolu'nun az nüfuslu bir bölge olduğudur. 14. yüzyıl boyunca Anadolu beyliklerinin nüfusunun yaklaşık 3.5 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.²⁸

Doğu Anadolu Bölgesi 16. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Osmanlı Devleti'ne katıldığı için belirtilen yüzyıldan önceki nüfusunun ne kadar olduğu konusunda bir tahminde bulunamıyoruz. Ancak, 14. yüzyılda Ali Padişah ile Şah İsmail yapmış oldukları faaliyetler sonucunda çok sayıda Türk nüfusunun İran'a gittiği bilinmektedir. Bu göçlerden sonra bölge, nüfus bakımından negatif olarak etkilenmiş ve 15. yüzyılda "*Türkmen Ülkesi*" olarak anılan Doğu Anadolu Bölgesi'nde Türk nüfusu yok denecek kadar azalmıştı.²⁹

1520-1530 yılları arasında Anadolu vilayetlerindeki nüfus durumu ise şöyleydi:³⁰

Kadım ve Hâdis Rum Vilayeti: Bu vilayet *Amasya, Çorumlu,*

olduğu ve gerçekleri yansıtmadığı bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak Hoca Sadettin Efendi'nin, "...yediden yetmişe varınca ol yaramazlardan idüğü saptanan eşkıyanın adları defter olunub mutlu kapuya bildirilmesine ferman-ı hümayun çıkmıştı. Cihanda geçerli bu buyruk gereğince yöneticilerin araştırma ve taramalarıyla sayıları kırk bini bulan bunların kimi ortadan kaldırılıp, kimi de hapse atırdı." ifadesinden de anlaşılacağı üzere belirtilen rakam kadar Şii'nin idam ettirilmediği anlaşılmaktadır. (Tacü't-Tevarih, c. 4, s.176.)

28. Gönül Cantay, *Anadolu Türk Beylikleri Sanatı*, Türkler, Ankara 2002, c. 8, s.16.

29. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.182-183.

30. Osmanlı Devleti'nin idari taksimatında kaynaklarda bazı farklılıklar görülmektedir. Mesela, Tuncer Baykara 1520 yılında Kemah, Bayburt ve İspir'i *Diyarbakır Beylerbeyliğine* dâhil ederken, Ömer Lütfi Barkan *Kadım ve Hâdis Rum Vilayeti*'ne dâhil etmiştir. Ayrıca, Ömer Lütfi Barkan'ın "vilayet" olarak adlandırdığı yerleri Tuncer Baykara "beylerbeylik" olarak adlandırmıştır. (Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 2000, s. 91-92.

Tokat, Şarki Karahisar, Canik, Trabzon, Malatya, Diriği, Darende, Kemah ve Bayburt sancaklarından ibaretti. Bu sancaklarda 1520-1530 yılları arasında yapılan tahrirlerde 118.683 hanede Müslüman, 55.237 hanede Hristiyan yaşıyordu. Bu sancakların toplam nüfus ise 869.600 kişi olduğu tahmin edilmektedir.³¹

Anadolu Vilayeti: *Kütahya, Hüdâvendigâr, Karesi, Biga, Kocaeli, Sultanönü, Bolu, Ankara, Aydın, Karahisar-ı Sahip, Kastamonu, Kengiri, Alaiye, Hamid, Menteşe ve Saruhan* livaları bu vilayette bulunuyordu. Bu sancaklarda 540.963 hanede Müslüman, 4.471 hanede Hristiyan yaşıyordu. Toplam 545.434 hanede 2.727.170 nüfus barınıyordu.³²

Karaman Vilayeti: Bu vilayet, *Konya, Beğşehir, Akşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri ve İçeli* livalarını kapsıyordu. 143.245 hanede Müslüman, 2.448 hanede Hristiyan toplam 145.702 hanede 728.510 nüfus yaşıyordu.³³

Zülkadriye Vilayeti: *Maraş* livası ile *Bozok ve Kırşehir* kazaları bu vilayette yer alıyordu. Bu yerleşim yerlerinde 66.776 hanede Müslümanlar, 2.687 hanede Hristiyanlar yaşıyordu. Bu liva ve kazalarda 347.315 nüfus bulunmaktaydı.³⁴

Diyarbakır Vilayeti: Bu vilayette *Amid, Mardin, Musul, Sincar, Arabgir, Ergani, Çermük, Siverek, Kiği, Çemişkezek, Harput, Ruha, Ana, Deyr ve Rahbe* livalarıyla *Hısnı Kifa* kazası yer almaktaydı. 72.675 hanede Müslüman, 11.979 hanede Hristiyan toplam 84.654 hanede 423.270 nüfus yaşıyordu.³⁵ Bu vilayetlerin tamamında ise 5.095.865 nüfus barınıyordu.

Arap Vilayeti: Anadolu vilayetleri içinde yer alan bir başka vilayet de *Arap Vilayeti*'dir. Bu vilayeti diğerlerinden ayrı ele almak gerekiyor. Çünkü bu vilayette bulunan livaların çoğu Türkiye topraklarının dışında yer almaktadır. 131.399 hanede Müslüman, 444 hanede Hristiyan'ın yaşadığı vilayette toplam 658.215 nüfus barınıyordu.

Arap Vilayet'nde; *Ayıntab* (Antep), *Birecik, Adana, Tarsus, Uzeyr* (Payas), ve *Sis* (Kozan) livaları Türkiye topraklarında; *Şam*,

31. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi" *Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*, Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1953, c.10, s. 11; Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu*, Ankara 2003, s. 4.

32. Barkan, *agm.*, s. 11

33. Barkan., *agm.*, s. 11

34. Barkan., *agm.*, s. 11

35. Barkan., *agm.*, s. 11

Safed, Salt, Aclun, Gazze, Remle, Kudüs, Hama, Humus, Trablus ve Halep, livaları ise Türkiye topraklarının dışındadır.

Bu altı vilayetteki nüfus bilgileri toplu olarak verilmiştir. Giresun/Urfa hattının doğusunda kalan sancak, kaza ve nahiyelerin nüfus durumunu kaynaklar elverdiğince ayrıntılarıyla açıklamaya çalışacağız.

1520-1530 yılları arasında Erzurum'un nüfusu ile ilgili bir tahminde bulunmak zor görünmekle birlikte, nüfus bakımından diğer yerleşim yerlerine oranla daha az nüfuslu bir bölge olduğu bilinmektedir. Belirtildiğine göre Erzurum'da birkaç zaviye şeyhi ve sipahizadelerin dışında kimse kalmamış şehir boş bir hâldeydi. 946 (1539) tarihli bir belgede şehrin durumu şöyle izah edilmektedir: “*Şehr-i mezkûr serhadde olmakla Kızılbaş (Şiiler kastedilmekte) ve Gürcü fetretinden ahalisi perâkende olup nice zaman hâli ve harap kalup hazret-i padişah-ı âlempenah hâllerde mülkehû kibelinden kal'ası ta'mir olunup ve hisar-eri ve gönüllü yazılıp mezkûrlar dahi kal'a içinde evler bina eylemek üzere henüz reaya cem' olmamağın kadim mahalleleri Defter-i Cedid'e kaydolundu ki reayası gelüp kal'a içinde ve taşra varoşunda mütemekkin olanlar defter olanda zikrolunan kanunnâme mücebince hukuk ve rüsumların Havvass ı Hümayun eminlerine teslim eyleyeler.*”³⁶

64

Ahı Tûmân'nın zaviyesinde üç gün misafir kalan *İbn Battûta* da Türkmen grupları arasında uzun süren savaşlar nedeniyle şehrin harap bir vaziyette olduğunu söyleyerek durumu doğrulamaktadır.³⁷

Yazımızın bütününden de anlaşılacağı üzere özellikle Anadolu'nun doğusundaki yerleşim yerlerinin demografik yapısını incelemek olarak vurgulamıştık. Yaptığımız araştırmalar neticesinde tespit edebildiğimiz vilayet, sancak, kaza ve köylerin tahmini nüfusları ve etnik yapıları şöyledir:

Malatya : İdari bakımdan Malatya 1517 yılında *Arap Vilayeti*'ne bağlı sancak, 1522 yılında *Zülkadriye Vilayeti*'ne bağlı sancak, 1535 yılında yine *Rum Eyaleti*'ne bağlı bir sancaktır.

1530 yılında 31.326 Müslüman, 2.035 Hristiyan, toplam 33.361 nüfus; 1560 yılında 64.925 Müslüman, 6320 Hristiyan, toplam 71.245 nüfusu vardır.³⁸

36. Barkan, *agm.*, s. 17-18.

37. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *age.* s. 418.

38. Rafet Yinanç / Mesut Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tahriri Defteri* (1560), Ankara 1983, s. XIII; 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), s. 886-909; Tahir Sezan, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s. 348.

Besni (Behisni): 1517 yılında *Arap Vilayeti*'ne bağlı sancak, 1530 yılında ise *Rum Eyaleti*'ne bağlı kazadır.

Besni'de, 1519'da 5.407 nüfus, 1524'te 6.936 nüfus, 1530'da 6.708 nüfus, 1547'de 10.875 nüfus ve 1560'ta da 13.506 nüfusu bulunmaktadır.³⁹

Hısn-ı Mansur :* 1515'te *Arap Vilayeti*'ne bağlı nahiye, 1519 ve 1522 yıllarında *Zülkadriye Eyaleti*'ne bağlı kaza, 1530 yılında *Rum Eyaleti*'ne bağlı yine bir kazadır.

1519 yılında 6.766 Müslüman, 396 Hristiyan toplam 7162 nüfus; 1524 yılında 6.390 Müslüman, 446 Hristiyan, toplam 6.836 nüfusu vardır.⁴⁰

Kâhta: 1517 yılında *Arap Vilayeti*'ne bağlı sancak, 1520 yılında ise *Rum Eyaleti*'ne bağlı yine sancaktır.

1519 yılında 6692 Müslüman, 503 Hristiyan, toplam 7.190 nüfus; 1524'te 10.811 Müslüman, 674 Hristiyan toplam 11.485 nüfus; 1530'da 12.100 Müslüman, 660 Hristiyan, toplam 12.760 nüfus, 1547'de 21.933 Müslüman, 1007 Hristiyan, toplam 22.940 nüfus, 1560 yılında ise 23.432 Müslüman, 975 Hristiyan, toplam 24.407 nüfusu vardır.⁴¹

Gerger: 1517 yılında *Arap Vilayeti*'ne bağlı sancak, 1520 yılında ise *Rum Eyaleti*'ne bağlı yine sancaktır.

1519 yılında 9.196 Müslüman, 1.323 Hristiyan, toplam 10.519 nüfus; 1524'te 7.607 Müslüman, 1322 Hristiyan, toplam 8.929 nüfus; 1530'da 11.935 Müslüman, 1.689 Hristiyan, toplam 13.642 nüfus; 1547'de 22.064 Müslüman, 2.302 Hristiyan, toplam 24.366 nüfus ve 1560 yılında 24.125 Müslüman, 2.572 Hristiyan, toplam 26.697 nüfusu bulunmaktadır.⁴²

Arapgir: 15 yüzyılda *Rum Eyaleti* 'ne bağlı sancak, 1520'de *Diyarbakır Eyaleti* 'ne bağlı yine sancaktır.

Aragir'de, 1530 yılında 19.848 Müslüman, 1.021 Hristiyan toplam 20.869 nüfus yaşamaktadır.⁴³

39. Mehmet Taştemir, *16.Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Ankara 1999, s. 27-32; Tahir Sezen, age., s.78.

40. Mehmet Taştemir, age., s. 45-50; Tahir Sezen, age. s. 235.

*. Hısn-ı Mansur, 1928 yılında "Adıyaman" olan ilimizin o dönemdeki adıdır.

41. Mehmet Taştemir, age., s. 57-61; Tahir Sezen, age. s. 264.

42. Mehmet Taştemir, age., s. 76-79; Tahir Sezen, age. s. 193.

43. 998 Numaralı *Muhasebe-i Vilâyet-i Diyâr-ıBekr ve Arab ve Zü'l-Kâdriyye Defteri* (937/1530), s. 92-100; Tahir Sezen, age. s. 31.

Erzincan: İdari bakımdan 1514 yılından önce *Erzincan Eyaleti* olan kent, 1514 yılından sonra *Rum Eyaleti Kemah Sancağı*’na bağlı bir kazadır.

1516 yılında yine *Kemah Sancağı*’na bağlı bir kaza olan Erzincan, o yıllarda Güney Erzincan ve Kuzey Erzincan olmak üzere üç idari taksimata ayrılmıştı. Nüfusu ise 4.833 Müslüman, 11.600 Hristiyan, toplam 16.433 nüfus; 1520 yılında 6.417 Müslüman, 15.548 Hristiyan, toplam 21.965 nüfus; 1530 yılında 9.230 Müslüman, 9.666 Nüfus, toplam 18.896 Nüfus; 1591 yılında 7.812 Müslüman, 26.933 Hristiyan, toplam 34.745 nüfustan ibarettir.⁴⁴ 1642 yılında ise 13.100 Müslüman, 4780 Hristiyan, toplam 20.580 nüfusu bulunmaktadır.⁴⁵

Kemah: 1515 yılında *Rum Eyaletine* bağlı bir sancak olan Kemah, 1535 yılında ise *Diyarbakır Eyaleti*’ne bağlı olarak sancaklık statüsünü korumuştur.

Kemah’ın, 1516 yılında Erzincan’ın dışında şehir ile birlikte 11 nahiyesi mevcuttur. O yıl yapılan tahrirde 3010 Müslüman, 6.938 Hristiyan, toplam 9.948 nüfus; 1520 yılında yapılan tahrirde 11.461 Müslüman, 12.357 Hristiyan, toplam 23.818 nüfus; 1530 yılında yapılan tahrirde 9.091 Müslüman, 10.634 Hristiyan, toplam 19.725 nüfus; 1591 yılında yapılan tahrirde 15.918 Müslüman, 19.776 Hristiyan toplam 35.694 nüfus tespit edilmiştir.⁴⁶

Bayburt: 1516 yılında *Rum Eyaleti*’ne bağlı sancak, 1520 yılında *Diyarbakır Eyaleti*’ne bağlı sancak, 1530 yılında tekrar *Rum Eyaletine* bağlı sancak, 1534 yılında eyalet merkezi, 1548 yılında *Erzurum Eyaleti*’ne bağlı sancak, 1551 yıllarında ise *Erzurum Eyaleti*’ne bağlı bir kazadır.

Bayburt’ta 1516 yılında yapılan tahrirde 3.436 Müslüman, 8.755 Hristiyan, toplam 12.191 nüfus; 1520 yılında yapılan tahrirde 9.258 Müslüman, 10.669 Hristiyan, toplam 19.927 nüfus; 1530 yılında yapılan tahrirde 7.439 Müslüman, 11.148 Hristiyan toplam 18.587 nüfusu bulunmaktadır.⁴⁷

Erzurum: İdari bakımdan Erzurum, 1514 yılında *Rum Eyaleti*’ne bağlı nahiye, 1534 yılında ise eyalet olmuştur.

44. İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara 1990, s. 124,138; Tahir Sezen, *age.* s. 174.

45. Mehmet İnbaşı, *Erzincan Kazası* (1642 Tarihli Avârız Defterine Göre), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 41, Erzurum 2009, s. 199-213.

46. *age.*, s. 124,137; Tahir Sezen, *age.* s. 298.

47. İ. Miroğlu, *Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 119; T. Sezen, *age.* s. 68.

1642 yılında Erzurum (Merkez , kazası ve köyleri)'da 1400 hane Müslüman; 1478 hane Gayrimüslim, 1281 askerî görevli, 164 din görevlisi bulunmaktadır. Toplam nüfus ise 21.615 kişidir.⁴⁸

Tortum: *Rum Eyaleti* 'ne bağlı kaza, 1534 yılında *Erzurum Eyaleti* 'ne bağlı sancak, 1642 yılında ise *Erzurum Eyaleti* 'ne bağlı bir kazadır.

1642 yılında Tortum'da 3025 Müslüman; 700 Gayrimüslim, toplam nüfus ise 3725 kişidir.⁴⁹

İspir: 1516 yılında *Rum Eyaleti Bayburt Sancağı* 'na bağlı nahiye, 1520 yılında *Diyarbakır Eyaleti Bayburt Sancağı* 'na bağlı Kaza, 1535 yılında *Erzurum Eyaleti* 'ne bağlı sancak, 1548 ve 1642 yıllarında *Erzurum Eyaleti* 'ne bağlı bir kazadır.

İspir'de 1520'de yapılan tahrirde 9.036 Müslüman, 10.833 Hristiyan, toplam 19.869 nüfus; 1530 tarihinde 1726 Müslüman, 4235 Hristiyan, toplam 5.961 nüfus; 1642 yılında ise İspir'de 4335 Müslüman, 1470 Hristiyan, toplam 5805 nüfus bulunmaktadır.⁵⁰

Pasinler (Pasin): 1534 yılında *Erzurum Eyaleti* 'ne bağlı sancak, 1642 yılında ise *Erzurum Eyaleti* 'ne bağlı bir kazadır.

1642 yılında Pasin'de 5.000 Müslüman; 3725 Gayrimüslim, toplam nüfus ise 8725 kişidir.⁵¹

Hınıs: 1514 yılında *Rum Eyaleti Kemah Sancağı* 'na bağlı kaza, 1534 yılında *Erzurum Eyaleti* 'ne bağlı sancak, 1642 yılında *Erzurum Eyaleti* 'ne bağlı bir kazadır.

1642 yılında Tortum'da 3355 Müslüman; 1700 Gayrimüslim, toplam nüfus ise 5.055 kişidir.⁵²

Tercan: Tercan, 1516, 1520, yıllarında *Rum Eyaleti Bayburt Sancağı* 'na bağlı nahiye, 1530 yılında ise *Rum Eyaleti Bayburt Sancağı* 'na bağlı bir kazadır.

1530 yılında yapılan tahrirde Tercan'da 8.438 Müslüman,

48. M. İnbaş / İ. E. Çakır / S. Demir. *1642 Tarihli Erzurum Eyaleti Mufassal Avarız Defteri I*, Ankara 2014, s. 35,38; Tahir Sezen, *age.* s.174.

49. *age.*, s. 31; Tahir Sezen, *age.* s. 492.

50. İ. Miroğlu, s.119; *agd.*, s. 851. ; Tahir Sezen, *age.* s.256.

*.1520 yılında yapılan tahrirlerdeki nüfus ile 1642 yılındaki nüfus arasında oldukça büyük fark bulunmaktadır. Büyük oranda nüfus kaybının nedeni muhtemelen dışarıya göç vermesidir

51. *1642 Tarihli Erzurum Eyaleti Mufassal Avarız Defteri*, s. 53-55. ; Tahir Sezen, *age.* s. 400.

52. *agd.*, s. 45. ; Tahir Sezen, *age.* s. 234.

5.061 Hristiyan, toplam 13.499 nüfusu bulunmaktadır.⁵³

Koğans (Kale/Keçikale): Koğans, 1516 *Rum Eyaleti Bayburt Sancağı*'na bağlı kaza, 1530 yılında ise *Rum Eyaleti Bayburt Sancağı*'na bağlı yine kazadır.

1530 yılında yapılan tahrirde 714 Müslüman, 2.128 Hristiyan, toplam 2.842 nüfusu bulunmaktadır.⁵⁴

Şogayn:* Şogayn, 1516, yıllarında *Rum Eyaleti Bayburt Sancağı*'na bağlı nahiye, 1530 yılında ise *Diyarbakır Eyaleti Bayburt Sancağı*'na bağlı bir kazadır.

Şogayn'ın 1530 yılında 2.532 nüfusu bulunmaktadır.⁵⁵

Kelkit: 1530 yılında *Rum Eyaleti Bayburt Livası*'na bağlı bir kazadır.

Kelkit'te 1516 yılında yapılan tahrirde 1530 Müslüman, 1.923 Hristiyan, toplam 3.453 nüfus; 1530 yılında yapılan tahrirde 5.460 Müslüman, 3520 Hristiyan, toplam 8.980 nüfus; 1591 yılında yapılan tahrirde 9.640 Müslüman, 4.972 Hristiyan toplam 14.612 nüfusu bulunmaktadır.⁵⁶

Şiran: 1530 yılında *Rum Eyaleti Karahisar-ı Şarkî Sancağı*'na bağlı nahiye, 16. yüzyılda *Erzurum Eyaleti*'ne bağlı bir kazadır.

Şiran'ın 1642 Tarihli Avarız Defteri'nde 3.460 Müslüman, 1.445 Hristiyan, toplam 4.905 nüfusu bulunmaktadır.⁵⁷

Siirt: 16. yüzyılda *Diyarbakır Eyaleti*'ne bağlı sancak, 17. yüzyılda *Van Eyaleti*'ne bağlı aynı statüde yine sancaktır.

1526 yılında yapılan tahrirde 2088 Müslüman, 1233 Gayrimüslim toplam 3.321 nüfus yaşıyordu. 1530 yılında yapılan tahrirde ise 5.509 Müslüman, 1.801 Ermeni, toplam 7.310 nüfusu vardı. Ancak 18. yüzyıla kadar Siirt hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.⁵⁸

53. 387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530); 858, İsmet Miroğlu, *Bayburt Sancağı*, s.119; Tahir Sezen, *age.* s. 487.

54. İ. Miroğlu, s. 119; *agd.*, s. 845; Tahir Sezen, *age.* s. 317.

*. Bugün Aşkale sınırları içinde bulunan Şoğık (Özler) köyünün olduğu yerde idi. Başlangıçta Erzurum nahiye olarak bu kazaya bağlıydı. (Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s. 474)

55. İ. Miroğlu, s. 119; *agd.*, 867. ; Tahir Sezen, *age.* s.

56. Abdulkadir Gül, *Kelkit Kazasında İskân ve Demografik Yapı*, Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S. 6, Trabzon 2009, s. 40, 41; Tahir Sezen, *age.* s. 298.

57. Eyüp Kul, *1642 Tarihli Avârız Defterlerine Göre Şiran Kazası ve Köyleri*, A. Üniversitesi Araştırmaları Dergisi, Erzurum 2010, s. 279; Tahir Sezen, *age.* s. 473.

58. 998 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-Kâdriyye Defteri, s. 270-272; Metin Tuncel, *Siirt*, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 37, İstanbul 2009, s.174. ; Tahir Sezen, *age.* s. 447.

Bitlis: 16.yüzyılda *Diyarbakır Eyaleti*'ne bağlı sancak olan Bitlis, 1578 yılında *Van Eyaleti*'ne bağlı yine sancaktır.

1555- 1556 Tarihli ve 413 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde 4.035 Müslüman, 38.215 Hristiyan, 20 muaf, toplam 42.270 nüfusu bulunmaktadır.⁵⁹

Muş: 1548 yılında *Van Eyaleti*'ne bağlı sancak, 1555 yılında ise *Bitlis Sancağı*'na bağlı nahiyedir.

1555-1556 yılında yapılan tahrirde Muş, *Bitlis Sancağı*'nın bir nahiyesi olduğu kayıtlıdır. 1555- 1556 Tarihli ve 413 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde 595 Müslüman, 4.025 Hristiyan, toplam 4.625 nüfusu bulunmaktadır.⁶⁰

Harput: 1516-1520 yıllarında *Diyarbakır Eyaleti*'ne bağlı sancaktır.

Harput'ta 1518 yılında yapılan tahrirde 8.267 Müslüman, 7.483 Hristiyan, toplam 15.750 nüfus; 1523 yılında 17.184 Müslüman, 16.329 Hristiyan, toplam 33.513 nüfus; ⁶¹ 1530 yılında 34.968 Müslüman, 9.240 Ermeni, toplam 44.208 nüfus;⁶² 1566 yılında 36.282 Müslüman, 32.238 Hristiyan, toplam 68.520 nüfusu bulunmaktadır.⁶³

Ergani: 1520 yılında *Diyarbakır Eyaleti*'ne bağlı sancaktır.

1530 yılında yapılan tahrirde 8.072 Müslüman, 1.988 Ermeni, toplam 10.060 nüfusunun olduğu belirtilmiştir.⁶⁴

Siverek: 1520 yılında *Diyarbakır Eyaleti*'ne bağlı sancaktır.

Siverek'te 1530 yılında yapılan tahrirde 17.414 Müslüman, 1273 Ermeni, toplam 18.687 nüfusunun bulunduğu tespit edilmiştir.⁶⁵

Kiğ: 1520 yılında *Diyarbakır Eyaleti*'ne bağlı sancak iken 1534 yılında sancak olarak *Erzurum Eyaleti*'ne bağlanmıştır.

59. Ahmet Yılmaz, *413 Numaralı Mufassal Tapu Tahriri Defterine Göre Bitlis Sancağı* (1555-1556), (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010, s. 44-45.; Tahir Sezen, *age*, s. 86.

60. Ahmet Yılmaz, *agt.*, 44-45; Tahir Sezen, *age*, s. 375.

61. Mehmet Ali Ünal, *16.Yüzyılda Harput Sancağı* (1518-1566), Ankara 1989, s. 73; Tahir Sezen, *age*, s. 232.

M. A. Ünal, bir haneyi 7 kişi olarak aldığından adı geöen eserde nüfus sayısı fazla çıkmaktadır.

62. *998 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-Kâdriyye Defteri*, s. 179-189.

63. M. Ali Ünal, *16.Yüzyılda Harput Sancağı* (1518-1566), Ankara 1989, s. 73.

64. *998 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-Kâdriyye Defteri*, 104-111; Tahir Sezen, *age*, s. 172.

65. *agd.*, s, 130-140. ; Tahir Sezen, *age*, s. 452.

Kiğı'nın 1530'daki nüfusu 12.950 Müslüman, 3.154 Ermeni, toplam 16.104 kişidir.⁶⁶

Hasankeyf (Hısn-i Keyf): 1515 yılında *Diyarbakır Eyaleti*'ne bağlı kaza, 1520 yılında aynı eyalete bağlı sancak, 1530 yılında tekrar kaza olmuştur.

1530 yılı tahririne göre Hasankeyf'te 14.397 Müslüman, 18.493 Hristiyan, toplam 32.890 nüfus bulunmaktadır.⁶⁷

Mardin: 1518 yılında *Diyarbakır Eyaleti*'ne bağlı sancaktır.

Mardin'de 1518 yılında yapılan tahrirde 26.896 Müslüman, 20.101 Gayrimüslim, toplam 46.997 nüfus; 1526 yılında 58.115 Müslüman, 15.985 Gayrimüslim, toplam 74.100 nüfus; 1540 yılında 58.267 Müslüman, 21.626 Gayrimüslim, toplam 79.893 nüfus mevcuttur.⁶⁸

Urfa (Ruha): 1516 yılında *Diyarbakır Eyaleti*'ne bağlı sancak, 1520 yılında eyalet merkezi olmuş ve *Rakka Eyaleti*'ne bağlanmıştır.

Urfa'da 1518 yılında yapılan tahrirde 20.130 Müslüman, 2.155 Hristiyan, toplam 22.285 nüfus; 1523 yılında 30.170 Müslüman, 2.624 Hristiyan, toplam 32.794 nüfus; 1566 yılında 56.949 Müslüman, 6.309 Hristiyan, toplam 63.258 nüfus barınıyordu.⁶⁹

Çemişgezek: 1520 yılında *Diyarbakır Eyaleti*'ne bağlı bir sancaktır. Sancak statüsünü 1566 yılına kadar korumuştur.

Çemişgezek'te 1518 yılında yapılan tahrirde 22.174 Müslüman, 24.943 Hristiyan, toplam 47.117 nüfus; 1523 yılında 20.160 Müslüman, 27.837 Hristiyan, toplam 47.997 nüfus; 1541 yılında 37.065 Müslüman, 42.497 Hristiyan, toplam 79.562 nüfus; 1566 yılında 11.330 Müslüman, 27.202 Hristiyan, toplam 38.532 nüfus yer almaktadır.⁷⁰

Diyarbakır (Amid): 1517 yılında vilayet, 1520 yılında ise eyalet olmuştur.

Diyarbakır'ın merkezinde 1518 yılında 6.381 Müslüman, 5.752 Hristiyan, toplam 12.133 nüfus; 1540 yılında 8.818 Müslüman, 13.286 Hristiyan, toplam 22.104 nüfus yaşamaktadır.⁷¹

66. *agd.*, s. 148-159; Tahir Sezen, *age.* s. 31.

67. *agd.*, s. 6-36. ; Tahir Sezen, *age.* s. 225.

68. Nejat Göyünç, *16.Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, s.87-88; Tahir Sezen, *age.* s. 353.

69. Ahmet Nezih Turan, *16. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, Ankara 2012, s.62; Tahir Sezen, *age.* s. 502.

70. Mehmet Ali Ünal, *16.Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999, s.60. ; Tahir Sezen, *age.* s. 124.

71. M. Mehdi İlhan, "XVI. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfus ve Vakıfları: 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden notlar" *AÜDTCF Tarih Dergisi*, C.16, S. 27, Ankara 1992, s. 57-58; Tahir Sezen, *age.* s. 152.

1530 yılında yapılan tahrirde Diyarbakır'ın 45.700 Müslüman, 2.798 Ermeni toplam 48.498 nüfusu bulunmaktadır.⁷² 1564 yılında ise kentin merkez nüfusu 23.000, 1571-1580 yıllarında ise 28.585 kişidir.⁷³

Trabzon:* 1461 – 1520 yıllarında *Anadolu Eyaleti*'ne bağlı sancak, 1530 yılında *Rum Eyaleti*'ne bağlı sancak, 1585 yılında ise eyalet olmuştur.

Trabzon, nüfus bakımından etnik yapısı farkı olduğundan diğer kentlere göre ayrı bir durum arz etmektedir. İlk tahrir 1468 yılında yapılmış, bu tahrire göre kent sakinlerinin %19.22'si Müslüman, %65.16'sı Rum, %12.49'u Ermeni, %3.13'ü Latin kökenli Hristiyanlardır. Kent merkezinin toplam nüfus ise 6.700-6.800 kişidir. 1523 yılında yapılan tahrirde ise nüfusun pek artmadığı görülmektedir. Sadece Müslüman nüfusta bir artış görülmektedir. 1553 yılında ise nüfusu %13 azalarak 6.100 kişi nüfusa gerilemiştir. 1583 yılında ise kentin nüfusunda bir artış görülmüş nüfusu 6.100 kişiden 10.500'ü aşmıştır.

Bu rakamlar Trabzon'a bağlı sancak, kaza ve köyleri ihtiva etmemektedir, sadece kent merkezinde yaşayanları yansıtmaktadır.

1530 yılında yapılan tahrirde (Trabzon merkezine bağlı köylerde dâhil) 5.470 Müslüman, 68.650 Hristiyan , toplam 74.120 nüfusu vardır.⁷⁴

Hemşin: 1530 yılında *Rum Eyaleti*'ne bağlı kaza, 1585 yılında *Trabzon Eyaleti*'ne bağlı yine kazadır.

1530 yılında 1.073 Müslüman, 2.293 Hristiyan, toplam 3.366 nüfusu vardır.⁷⁵

72. 200 Numaralı Tahrir Defterinde Nefs-i Amid, s. 310-323.

73. Ömer Lütfi Barkan, *Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1953, c. 10, s.11.

74. 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), s. 716-730; Feridun Emecen, *Trabzon*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2012, c. 41, s. 298-299) ; Tahir Sezen, *age*, s. 493.

*15. yüzyılda Trabzon, Tokat, Amasya, Tokat, Sivas, Sonisa-Niksar, Karahisar-ı Şarkî ve Canik livalarına Vilâyet-i Rum-ı Kadîm denilmekte idi. Yavuz Sultan Selim devrinde Trabzon 8 kadılık, Kemah livası 2 kadılık, Bayburt Livası 3 kadılık, Malatya livası Gerger ve Kâhta ile birlikte birlikte 3 kaza, Divriği-Darende livası 2 kadılık olarak idari yapıya kavuşturulmuş ve *Vilâyet-i Rum-ı Hâdis* olarak adlandırılmıştır. Bu livaların toplamında 100.073 hanede 500.355 Müslüman ve 38.389 mücerred 54.718 Hristiyan ve 18.983 Hristiyan mücerred ve 2030 dul kadın yaşamaktadır. (Tayyib Gökbilgin, *16. Yüzyı Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi*, Belleten, Ankara 1962, S. 102, c. XXVI, s. 293-295.)

75. 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), s. 731-733; Tahir Sezen, *age*, s. 231.

Pazar (Atina): 1530 yılında *Rum Eyaleti*'ne bağlı kazadır. 1530 yılında 2.968 Müslüman, 15.817 Hristiyan, toplam 18.785 nüfusu vardır.⁷⁶

Rize: 1520-1530 yıllarında *Rum Eyaleti*'ne bağlı kaza 17. yüzyılda Trabzon Eyaleti'ne bağlı yine kazadır. 1530 yılında 2.805 Müslüman, 32.335 Hristiyan, toplam 35.140 nüfusu vardır.⁷⁷

Arhavi (Arhova): 1530 yılında *Rum Eyaleti*'ne bağlı kazadır. 1530 yılında 1.424 Müslüman, 12.368 Hristiyan, toplam 13.792 nüfusu vardır.⁷⁸

Of: 1530 yılında *Rum Eyaleti*'ne bağlı kaza, 1585 yılında Trabzon Eyaleti'ne bağlı yine kazadır. 1530 yılında 845 Müslüman, 15.640 Hristiyan, toplam 16.485 nüfusu vardır.⁷⁹

Kürtün: 1530 yılında *Rum Eyaleti*'ne bağlı kaza, 17. yüzyılda *Trabzon Eyaleti*'ne bağlı yine kazadır.

1530 yılında 4.571 Müslüman, 16.256 Hristiyan, 1.880 muaf, toplam 22.707 nüfusu bulunmaktadır.⁸⁰

Torul (Ardasa): 1530 yılında *Rum Eyaleti*'ne bağlı bir kazadır. 1530 yılında 6.090 nüfusu bulunmaktadır.⁸¹

Şebî Karahisar (Kara Hisar-i Şarkî): 1473-1520 yıllarında *Rum Eyaleti*'ne bağlı sancak; 1568 yılında *Erzurum Eyaleti*'ne bağlı yine sancaktır.

1530 yılında 5.380 Müslüman, 8.478 Hristiyan, toplam 13.858 nüfusu vardır.⁸²

Giresun: 1486 yılında köy mesabesinde olan Giresun, *Rum Eyaleti Trabzon Vilayeti*'ne bağlı nahiye, 1554 yılında *Trabzon Vilayeti*'ne bağlı bir kaza, 1585 yılında Trabzon Eyaletine bağlı yine kazadır.

1525 yılında 151 Müslüman, 1.105 Hristiyan, toplam 1.256 nüfusu vardır.⁸³

SONUÇ

Bu yazımıza konu olan Anadolu'nun demografik yapısı bünye-

76. *agd.*, s. 734 ; Tahir Sezen, *age.* s. 402.

77. *agd.*, s. 736-738; Tahir Sezen, *age.* s. 421.

78. *agd.*, s. 739-743 ; Tahir Sezen, *age.* s. 33.

79. *agd.*, s. 744-745; Tahir Sezen, *age.* s. 386

80. *agd.*, s. 746-761 ; Tahir Sezen, *age.* s. 335.

81. *agd.*, s. 764-766; Tahir Sezen, *age.* s. 492

82. *agd.*, s. 574-596; Tahir Sezen, *age.* s. 446.

83. Tayyip Gökbilgin, *agm.*, s. 333; Tahir Sezen, *age.* s. 196.

sinde başta Doğu Anadolu Bölgesi'nin demografik yapısı ele alınmıştır. Belirtilen tarihler arasında bölgede yaşanan siyasi ve askeri olaylar bölgenin nüfusunu sürekli değişken kılmış ve bölgede sürekli nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Bu yüzden bölgenin nüfusunu doğru olarak hesaplamak oldukça zor görünmektedir.

Ayrıca, Anadolu'nun doğusunun demografik yapısı ile ilgili kaynakların azlığı ve bu konuda yeterli araştırma yapılmadığı için doğal olarak bir takım zorluklarla karşılaşmak gayet doğaldır. Ancak bazı durumlarda tahmin yürüterek, bazı durumlarda da kıyaslama yaparak sonuca gidilmeye çalışılmıştır. Böylece bölgenin nüfusu ve etnik yapısı ile ilgili genel bir fikir vermek olmuştur. Yine de verilen rakamların bir tahminden öteye gitmediğini hatırdan uzak tutmamalıyız.

14. yüzyıl ile 17. yüzyıl arası bugünkü Türkiye toprakları üzerinde bulunan liva (sancak), kaza ve köylerin çoğunun nüfusu lokal olarak tespit edilememiştir. 1520-1530 yılları arasında Rumeli'nin İstanbul ile birlikte toplam nüfusu 5. 602. 285; aynı yıllarda Anadolu vilayetlerinin nüfusu ise 5.755.080 kişidir. Toplam nüfus ise 11.357.365 kişidir. Bu nüfusa %10 hata payı eklenirse 1520-1530 yıllarında yapılan tahrirlerde Osmanlı Devleti'nin nüfusu 12.493.102 rakamına ulaşmaktadır. 1580'lerde 18 milyon, 1600 yılında ise 30-35 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun % 60'ı Müslüman, %40'ı ise Hristiyan'dır.⁸⁴

Bu çalışma yapılırken 1530 tahriri baz olarak alınmıştır. Çünkü, sık aralıklarla yapılan idari düzenlemeler neticesinde vilayet, sancak ve kazalar farklı birimlere kaydırıldığı için farklı tarihlerde yapılan tahrir sonuçlarında belirlenen nüfusları bir kalemde toplamak çok sayıda idari birimin mükerrer yazılmasına neden olacaktır. Dolayısıyla nüfusla ilgili bilgiler olduğundan daha fazla çıkacaktır.

Tahmine dayalı olarak yaptığımız hesaplamalarda Anadolu vilayetlerinde yaşayan 5.755.080 nüfusun 1530 tahririnde 719.548'i Giresun- Urfa hattının doğusunda yaşamaktadır.

Tahrirleri farklı tarihlerde yapıldığı için Erzurum, Tortum, Pasinler, Hınıs, Şiran, Bitlis ve Muş'un nüfusları bu rakamın dışındadır. Bu kentlerin yapıldığı tahrirler ve nüfusları şöyledir:

1555-1556 yıllarında yapılan tahrirde Bitlis ve Muş'un 46.895 kişi; 1642 Tarihli Erzurum Eyaleti Mufassal Defteri'nde ise Erzurum, Tortum, Pasin, Hınıs ve Şiran'ın toplam nüfusu ise 44.025 kişidir.

84. Fernand Braudel, *II. Felipe Dönemi Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, İmge Yayınları, 1. Basım, Ankara 1993, s. 494.

KAYNAKÇA

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937 /1530, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1997.

998 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Diyâr-ıBekr ve Arab ve Zü'l-Kâdriyye Defteri (937/1530) I, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998.

Abdulkadir Gül; *Kelkit Kazasında İskân ve Demografik Yapı* (1516-1642), Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S. 6, Trabzon 2009.

Ahmet Nezihî Turan; *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.

Ahmet Yılmaz, 413 Numaralı Mufassal Tapu Tahriiri Defterine Göre Bitlis Sancağı (1555-1556), (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010.

Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. 2,1. Baskı, Ankara 2003, s. 4.

Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız moran), Eren yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994,

Çetin Varlık, *Ak Koyunlular*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. 8, Çağ Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1992.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî; *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, YK Yayınları, İstanbul 2004.

Eyüp Kul; 1642 Tarihli Avâriz Defterlerine Göre Şiran Kazası ve Köyleri Atatürk Üniversitesi Araştırmaları Dergisi, Erzurum 2010.

Fahrettin Başer; *Safeviler*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1992.

Faruk Sümer; *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilâtı-Destanları*, Ana Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1980.

_____ *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK. Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1992.

_____ *Kara Koyunlular* (Başlangıcından Cihan Şah'a Kadar), TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1992.

_____ *XV. Asırdan İtibaren Anadolu'dan İran'a Vukubulan Göçler*, Türk Yurdu, S. 1, Ankara 1954.

_____ *Anadolu'da Moğollar*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, TTK Yayınları, 1. Baskı, S. 1, Ankara 1970.

Feridun Emecen; *Trabzon*, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 41, 1. Baskı, İstanbul 2012.

Fernand Braudel; *II. Felipe Dönemi Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, İmge Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1993.

Gönül Cantay; *Anadolu Türk Beylikleri Sanatı*, Türkler, c. 8, Ankara 2002.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, c. 3, 4. Baskı, Ankara 1999.

İbn Kemal; *Tevârih-i Âli Osmân VIII. Defter 124b*, (haz. Ahmet Uğur) TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1997.

İsmail Aka; *Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı*, Türkler, c 6, Ankara 2002.

İsmet Miroğlu; *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1990.

_____ *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve dayanışma Derneği Yayını.1. Baskı, İstanbul 1975.

Köylerimiz, 1Mart 1968 gününe kadar, TC. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara 1968.

L. Kayapınar / Y. Ayönü, 14.ve 15. Yüzyıllarda Anadolu'ya ve Balkanlara Türklerin Göçü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.

M. İnbaşı / .E. Çakır / S. Demir; *1642 Tarihli Erzurum Eyâleti Mufassal Avârız Defteri I*, TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2014.

M. Mehdi İlhan; "XVI. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfus ve Vakıfları: 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden notlar" *AÜDTCF Tarih Dergisi*, c.16, S. 27, Ankara 1992.

M. Tayyib Gökbilgin; *XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi*, TTK, Belleten. C. XXVI, S.102, Ankara 1992.

Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1989

_____ *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Mehmet İnbaş, Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avârız Defterine Göre), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 41, Erzurum 2009

Mehmet Taştemiş; *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi*, TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999.

Metin Tuncel; Siirt, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 37, İstanbul 2009

Mükrimin Halil Yinanç; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

_____ *Akkoyunlular*, İslam Ansiklopedisi, ME Bakanlığı Yayınları, c. 1, İstanbul 1993.

Nejat Göyünç; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1991.

Osman Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu Yayını, 1. Baskı, İstanbul 1971.

_____ *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1980.

Ömer Lütfi Barkan; *Tarihî Demografi Araştırmaları*, Türkiyat Mecmuası, c.10, İstanbul 1953.

_____ *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 15, No: 1-4, İstanbul 1954.

Rafet Yinanç / Mesut Elibüyük; *Kanunî Devri Malatya Tahriri Defteri* (1560), Gazi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1983.

Tahir Sezen; *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1. Baskı, Ankara 2006.

Yaşar Yücel; *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1991.

Zeki Velidî Togan; *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1981.